

ION CHIRTOAGĂ

Universitatea de Stat din Moldova

Institutul de Istorie

ionchirtoaga@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-6226-4007

PRECIZĂRI REFERITOARE LA ORIGINEA NEAMULUI ȘI A NUMELUI DE FAMILIE AL LUI DIMITRIE CANTEMIR

Rezumat

Tatăl lui Dimitrie, Constantin Silișteanu, născut în Moldova, s-a înrolat în armata poloneză, avansând până la postul de comandant de unitate. Pentru a face carieră militară Constantin a preluat numele vestitului mârzac Cantemir din neamul Mansur din Crimeea, care, aflându-se periodic în apropierea Cetății Albe, s-a evidențiat în luptele cu țările creștine. Ulterior, în scopuri politice, Dimitrie Cantemir a susținut în lucrările sale că neamul lui ar proveni de la înalți demnitari mongolo-tătari. Cercetările științifice demonstrează faptul că neamul lui Dimitrie Cantemir e de origine română.

Cuvinte-cheie: Cantemir, Constantin, Crimeea, Dimitrie, kan, tătar, Timur

Abstract

Dimitrie's father, Constantin Silișteanu, born in Moldova, enlisted in the Polish army, advancing to the position of commander of the unit. In order to make a military career, Constantin took over the name of the famous Mirza Cantemir from the Mansur family from Crimea, who periodically, near Akkerman, stood out in the battles with the Christian countries. Subsequently, for political purposes, Dimitrie Cantemir pointed out in his works that his people came from high Mongol-Tatars dignitaries. Scientific research shows that Dimitrie Cantemir's family is of Romanian origin.

Keywords: Cantemir, Constantin, Crimea, Dimitrie, khan, Tatar, Timur

Dimitrie Cantemir a lăsat o vastă moștenire științifică, literară și muzicală. Însă el a fost, de asemenea, o personalitate politică foarte activă, care schița anumite proiecte ambițioase și intenționa să le realizeze, utilizând și talentul său de mare savant. Din această cauză, în opera sa științifică se întâlnesc unele afirmații echivoce și enigmatice, la explicarea cărora au încercat să-și dea concursul mai mulți cercetători români și străini.

Originea neamului Cantemireștilor constituie o problemă controversată din istoria națională și universală. Apariția unor controverse a fost generată chiar de unele afirmații ale lui Dimitrie Cantemir. În cunoscuta lucrare despre viața tatălui său, D. Cantemir menționează că pe linia paternă el era descendent „din vechiul neam al Cantemireștilor, fecior al lui Nistor, nepot al lui Vasile, strănepot al lui Ioan, din strămoșii Grigore și Teodor Cantemir ..., care ... a trecut cel dintâi dintre Cantemirești de la Crâm la oastea lui Cristos”. Același text este reprodus în varianta rusă a lucrării, însă editorul Beer (G. S. Bayer) mai adaugă: „Conform opiniei generale a tătarilor, familia Cantemir provine de la Tamerlan (Kan Temir, acesta provine - *n.n.*) de la Ginghiz-han”.

În baza documentelor editate, Ștefan S. Gorovei a demonstrat că adevăratul nume de familie al Cantemireștilor este Silișteanu. Conform opiniei domniei sale, deja pe timpul lui Ștefan cel Mare, un Petru Silișteanu este menționat documentar, iar în această familie numele Cantemir apare doar în sec. al XVII-lea în anumite circumstanțe politice. La rândul său, C. Rezachevici, analizând diferite opinii referitor la subiectul în cauză, face distincție între Cantemir mârza și Timur Lenk. Primul este din Crimeea, iar al doilea – din Asia Centrală. Unii cercetători au pus sub semnul întrebării anumite afirmații ale lui D. Cantemir despre strămoșii săi. În primul rând, P. P. Panaitescu încearcă să justifice, într-o oarecare măsură, elogiile aduse tatălui său: „În împrejurările specifice în care a scris Dimitrie Cantemir viața tatălui său, el nu putea face opera de cronicar obiectiv, chiar sentimentele firești ale unui fiu față de părintele său îl silea să înfrumusețeze, să înnobileze figura morală a lui Constantin Vodă”.

În diferite perioade de timp, în antoponimiconul românesc au pătruns mai multe nume de origine turanică. Începând cu evul mediu timpuriu, populația romanizată a spațiului carpato-nistrean a avut mai multe contacte directe ori indirecte cu diferite seminții turanice. Legături directe mai intense cu turanicii le-a avut populația românească, după ce pecenegii, înfrânți de bizantini în 1123, s-au refugiat în spațiul carpato-nistrean: unii – în calitate de păstori (de aici și numele turanic *cioban*), muncitori necalificați, alții – ca păzitori la trecerile peste râuri în localitățile cu populație românească. Locuind în apropiere, reprezentanții acestor două etnii au făcut reciproc cunoștință cu limba și tradițiile de muncă ale vecinilor. În 1185, sub presiunea cumanilor, pecenegii au părăsit spațiul carpato-nistrean. În sec. al XIV-lea, s-a intensificat dominația mongolă, care, de asemenea, a aprofundat legăturile populației românești locale cu turanicii. În atare condiții, mulți locuitori români s-au obișnuit cu unele antroponime turanice, care au perpetuat peste secole, de exemplu: Bologan, Bulican, Calancea, Cantemir etc.

În limba turcă, cuvântul *kan* înseamnă „sânge”, iar *demir* – „fier”. Prin urmare, *Cantemir* s-ar traduce „sânge de fier”, „tare”, „viteaz”. Aceste epitete erau des utilizate pentru a-i desemna pe călăreții turanici, care nu ezitau să se bată cu dușmanul, să atace fiarele sălbatice în luptă pentru apărarea semenilor și turmelor de animale domestice. Pentru înfruntarea pericolelor din câmpiile întinse, anume curajul, vitejia erau cele mai mari virtuți ale unui bărbat. Iar părinții unui băiat nou-născut, tinzând să aibă un sprijin la bătrânețe și sperând ca viitorul bărbat să fie curajos, îl numeau Cantemir (om curajos, viteaz). Printre alte nume de origine turanică, românii l-au preluat și pe acesta, utilizându-l în calitate de nume de familie până în prezent.

Aici se cere a fi menționat că la popoarele turanice o personalitate puternică mai era numită și Demir, adică „de fier”. În limba tătarilor, acest nume se întâlnește ca Temir, în uzbekă – Timur. Unul dintre ei, la hotarul sec. XIV-XV, a devenit cunoscut în Asia Centrală și Europa. Emirul Timur a reușit să creeze în Asia Centrală un stat puternic, care a întreprins campanii militare într-un spațiu întins din India până în Asia Mică și Caucaz. Dar statul emirului Timur nu a depășit hotarul Ilhanatului, adică la vest de munții Caucaz. După destrămarea acestui imperiu, s-a format statul uzbek. Nu sunt informații că în această perioadă din Asia Centrală în Crimeea să fi ajuns vreun grup turanic.

În diferite perioade de timp, în Crimeea s-au refugiat grupuri mici de nogai. Însă nogaii și uzbekii vorbesc glotonime care fac parte din diferite subgrupuri de limbi turanice. Nogaii vorbesc un glotonim care face parte din subgrupul de limbi *kâpceak*, iar uzbekii – *karluk*. De aici apare și diferența la ortografierea numelui adus în discuție: la uzbeki, el se scrie ca *Timur*, iar la nogai și tătari – *Temir*. Mai mult, nefăcând parte din dinastia ginghizhanidă, Timur și urmașii săi nu s-au numit *hani*, ci *emiri*. Prin urmare, numele de *Cantemir* nu poate proveni de la *Timur* – atât din punct de vedere lingvistic, cât și istoric: marele comandant de oști mongol nu s-a numit niciodată *han*.

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, în câmpia nord-pontică s-a evidențiat Cantemir mârza, din neamul de nogai Mansur, care făcea parte din Hanatul Crimeii. El a participat la diferite campanii militare ale Porții împotriva adversarilor săi creștini. Pentru succesele sale militare, o perioadă scurtă de timp, Cantemir mârza a ocupat postul de comandant al forțelor armate ale provinciei militare otomane cu centrul la Silistra. Timp de trei decenii, nogaii din Crimeea din neamul Mansur (Mangât), în frunte cu energicul mârzac Cantemir, au încercat de nenumărate ori să se transfere cu traiul într-un loc mai ferit de pericole externe din apropierea Cetății Albe. Acest mârzac dorea să se afle mai departe de han. De neînțelegerile dintre Cantemir mârza și hanul din Crimeea au profitat rușii, care au ocupat Azovul, un punct întărit al otomanilor de la gura Donului. Pentru a potoli spiritele, sultanul l-a ucis pe Cantemir și l-a destituit pe hanul din Crimeea. După moartea lui Cantemir mârza, nogaii din neamul Mansur s-au potolit și au rămas în continuare în Crimeea.

În aceeași perioadă, între anii 1612 și 1627, în familia unui slujitor militar, Silișteanu, s-a născut un băiat, care, în opinia unor cercetători, ar fi fost numit Cantemir, părinții dorind ca viitorul bărbat să facă parte din trupele de apărare a hotarelor țării de baștină. Cantemir (de fapt, numele lui adevărat de botez a fost Constantin) s-a evidențiat prin abilitatea și curajul de care a dat dovadă. Slujind în armata Poloniei, a ajuns șef de subunitate militară. S-ar putea întâmpla ca, pentru a avansa mai ușor în ierarhia militară, anume în Polonia acest fiu al Moldovei să fi preluat numele de Cantemir,

similar cu al vestitului mârzac din neamul Mansur din Crimeea. Nu-i exclus faptul că, ulterior, acest nume i-ar fi ușurat și avansarea sa în domeniul politic. În Moldova, Cantemir a fost serdar, însărcinat să apere hotarul de sud-est al țării de turci și tătari. Devenind domn al Moldovei, el a întemeiat o dinastie de oameni politici și cărturari. Unul din reprezentanții acestei dinastii a fost Dimitrie Cantemir, care ne-a lăsat o bogată moștenire muzicală, științifică, literară. În dubla sa postură de savant și om politic, Dimitrie Cantemir s-a manifestat la un nivel foarte înalt. Având calități intelectuale deosebite, el a acumulat un imens volum de cunoștințe în diferite domenii ale științei și culturii naționale și internaționale. Fiind un descendent din familie domnească, el nu putea să se afle în afara politicii, obținând succese mari în acest domeniu. De asemenea, el a demonstrat că în spațiul carpato-danubiano-pontic trăiește un singur popor, care provine de la Roma. Ajungând domn al Moldovei, el a încercat să elibereze țara de sub dominația otomană. Chiar fiind nevoit să emigreze în Rusia, Dimitrie Cantemir tindea să elibereze țara cu ajutorul țarului rus ori al împăratului austriac.

Pentru întărirea pozițiilor sale, Dimitrie Cantemir luptă pentru a i se recunoaște rangul său de principe atât în Imperiul Austriac, cât și în Rusia. Bun cunoscător al Rusiei, el pune în aplicare procedurile de obținere a titlului de nobil. În noua sa țară de reședință, nobilii constituiau elementul de bază al sistemului de guvernare a viitoarei Rusii absolutiste. Se crea un „tabel al rangurilor”, în care fiecare pretendent urmărea să fie inclus în acest registru, iar adeseori și de a se ridica pe o treaptă socială mai înaltă. În acest scop, ei își compuneau origini din cercuri înalte atât din Rusia, cât și de peste hotarele ei: din Polonia, Suedia, Hoarda de Aur, hanatele din Kazani, Crimeea etc. Adevăratele sau pretinsele origini erau introduse într-un registru special. În baza acestui document, cunoscutul turcolog N. A. Baskakov a studiat câteva sute de nume de familii, purtătorii cărora au devenit persoane vestite în istoria și cultura Rusiei. Spre exemplu, Turghenev: „Strămoșul neamului Turghenev mârza Leon Turghenev, iar după botez a devenit Ioan, a sosit la marele principe Vasili Ioanovici din Hoarda de Aur. Urmașii acestui Leon Turghenev au slujit tronului rus și au fost miluiți de țar în 1550 și în alții ani cu moșii”.

Se dezvăluie și mecanismul de obținere a titlului de nobil: „În demersul cu originea neamului, înaintat în fostul razread (departament – n.n.) în 7194 (1686) din numele principelui Șihmatov se relatează că strămoșul neamului Șihmat, principele Kinbar Șirin, a sosit din Hoarda (de Aur – n.n.) la marele cneaz și țar Ivan Vasilevici (cel Groaznic – n.n.). Acest principe Kinbar a avut un strănepot - principele Șihmat, urmașii acestui neam Șihmat au adoptat credința ortodoxă, au slujit țarului rus...” și au pus începutul familiei nobiliare Șihmatov din Imperiul rus.

În registrul familiilor nobile din Rusia au mai fost înscrși și Gantimurovii. Aceștia au încercat să demonstreze că proveneau de la principele tungus – Gantimur. De remarcat faptul că, în acest caz, e utilizată corect formula „Timur”, caracteristică pentru subgrupul carluc al limbilor turanice, din care făcea parte și vestitul emir Timur Lenk (Tamerlan).

E foarte probabil că Dimitrie Cantemir, folosindu-se de faptul că numele său de familie era de origine turanică, a încercat să dea de înțeles cititorului european că neamul lui ar avea tangență cu vestitul emir Timur Lenk din îndepărtata Asie Centrală, cunoscut în Occident sub numele de Tamerlan. În „Viața lui Constantin Cantemir” a expus acest subiect în felul următor: „Cantemireștii (sunt veniți – n.n.) de la Crâm, în oastea lui Cristos”. Această explicație nu era convingătoare nici în secolul al XVIII-lea, când ea fusese pentru prima dată expusă cititorului european mai mult sau mai puțin avizat, nici mai târziu. Spre exemplu, marele iluminist francez Voltaire, ironizând pe seama opiniei despre originea tătarească a Cantemireștilor moldoveni, susținea că, după factura sa intelectuală și faptele militare, Dimitrie Cantemir mai degrabă ar fi întrunit virtuțile grecilor pe tărâmul științelor și armelor. Aici Voltaire a pus mâna pe rană, deoarece, până în secolul al XVIII-lea, inclusiv, niciun cronicar de origine tătară n-a atins culmile literare ori științifice, pe care s-a postat marele enciclopedist român Dimitrie Cantemir.

De asemenea, se poate observa că Hanatul din Crimeea, din punct de vedere social-politic, se baza pe două principii fundamentale: originea ginghizhanidă a suveranilor din familia Ghirai și religia musulmană. Un han din familia Ghirai putea avea nume doar din antroponimiconul musulman (Muhamed, Selim), iar un reprezentant al altei dinastii cu nume necanonic Temir nu putea deveni

han. Și încă o remarcă: la mongoli și în limbile turanice, mai întâi se plasează numele propriu, iar apoi titlul: Gînghiz-han, Batu-han, Koci-bei, Halil-pașa, și nu invers – Han Temir. În ceea ce privește numele propriu de nogai *Cantemir*, el a apărut în alte condiții sociale și lingvistice, în care formula *Cantemir* putea circula alături de alt nume popular – *Temircan*. Ambele formule au intrat și în rândul numelor de familie din Moldova. Acest transplant de nume turanice în mediul românilor din spațiul carpato-nistean a putut avea loc într-o perioadă când reprezentanții celor două popoare au conviețuit: în sec. al XII-lea (românii cu pecenegii), sec al XIV-lea (românii cu mongolo-tătarii). Atunci și cerințele canonice religioase nu erau așa de stricte (românii ortodocși și turanicii păgâni). Pe timpul otomanilor, românii adoptau doar nume de familie referitoare la activitatea personală: Harabagiu (căruțaș), Demirgiu (fierar), Chioibaș (primar) etc.

În concluzie, se poate menționa că versiunea despre originea numelui de familie Cantemir de la Timur nu poate fi argumentată, deoarece marele conducător de oști mongol s-a numit *emir*, și nu *han*. Nici că strămoșul familiei Cantemir din Moldova ar fi provenit din Crimeea nu poate fi admisă, deoarece în acest hanat n-a existat un han cu numele Temir. Mai argumentată rămâne versiunea că numele de familie al domnilor Moldovei, Constantin, Antioh și Dimitrie Cantemir nu-i altceva decât un supranume dat lui Constantin Silișteanu. Drept exemplu a servit Cantemir mârza, care, în prima jumătate a sec. al XVII-lea, s-a evidențiat prin activitatea sa militară în estul Europei.

Bibliografie:

1. Cantemir Dimitrie, *Viața lui Constantin Cantemir*. București: Minerva, 1973. 248 p.
2. Baubec Aghiemin, Grecu Mitică, *Dicționar turc-român*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, 378 p.
3. *Dinastia Cantemireștilor. Sec. XVII-XVIII*. Coord. acad. A. Eșanu. Chișinău: Pontos, 2008. 387 p.
4. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Chișinău: Pontos, 2010, 212 p.
5. Zotta Sever, *Despre neamul Cantemireștilor*. În Revista Arhivelor, 1924, nr. 1, p. 61-72.
6. Gorovei Ștefan S., *Cantemireștii. Eșeu genealogic*. În Revista Arhivelor, 1973, nr. 3, p. 178-192
7. Баскаков Николай А., *Введение в изучение тюркских языков*. Москва: Высшая школа, 1989, 383 с.
8. Баскаков Николай. А., *Русские фамилии тюркского происхождения*. Москва: Наука, 1979, 279 p.